

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА

**доктора педагогічних наук, професора,
члена-кореспондента НАПН України Лук'янової Лариси Борисівни
на дисертаційне дослідження Самодумської Олени Львівни
«Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх науково-
педагогічних працівників до навчання дорослих в умовах неформальної
освіти», поданого на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних
наук, за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти**

Тема дослідження, здійсненого Оленою Львівною Самодумською, поза усяким сумнівом, є надзвичайно актуальною й знаходиться на перетині важливих напрямів педагогічної науки й соціальної практики.

Пояснимо свою позицію.

По-перше, глобальне прискорення суспільного розвитку, соціально-економічні зрушення, збільшення тривалості життя суттєво вплинули на усвідомлення ролі освіти дорослих, яка відіграє провідну роль в адаптації людини у сучасному високотехнологічному суспільстві, збереженні культурної самобутності країни, стає важливим механізмом її конкурентоспроможності. Водночас ефективність функціонування самої системи освіти дорослих залежить від підготовки «добре інформованих, кваліфікованих, відданих своїй справі педагогів для дорослих». Проте як свідчить аналіз, наукових праць, у яких безпосередньо розкрито статус та описано ролі й функції педагогічного персоналу для роботи з дорослими, дуже мало, зазвичай «значно більше уваги в освіті дорослих приділяється тому, хто навчається, а не тому, хто навчає». Зазвичай викладачі вищих закладів освіти слабо обізнані з андрагогічною моделлю навчання, до роботи з дорослими достатньо часто залучаються люди випадкові, непідготовлені, які не усвідомлюють особливості навчальної ситуації. Абсолютно слушно підкреслює О.Л. Самодумська, що у роботі з дорослими потрібно розуміти специфічні цілі, мотиви освітньої діяльності; вміти надавати якісні освітні послуги, а також забезпечувати соціально-психологічну підтримку; розвивати рефлексивні вміння дорослих, діагностувати освітні потреби й можливості дорослих; розробляти оптимальні «освітні» траєкторії; застосовувати інноваційні технології навчання тощо.

По-друге, доведеним є факт, що для роботи в освітньому середовищі з дорослими потрібні високоосвічені професіонали, які мають відповідну професійно-психологічну підготовку, що ґрунтується на андрагогічних засадах. Проте нині статус педагога дорослих є однією із «забутих ключових проблем», що чекає негайного вирішення. На думку М. Ноулза, першочерговим завданням

світової педагогічної спільноти є «підготовка компетентних фахівців у сфері освіти дорослих (adult educators), які здатні використовувати свої знання в умовах, що постійно змінюються, займатися постійним самовдосконаленням та самоосвітою впродовж життя».

У цьому контексті беззаперечною, вважаємо точку зору здобувачки протез, що залишаються без належного осмислення питання цілеспрямованої професійної підготовки майбутніх науково-педагогічних працівників до неформальної освіти дорослих в межах магістратури, а поглиблене вивчення проблеми показало, що її розв'язання ускладнюється наявністю суперечностей, грамотно сформульованих дисертанткою.

По-третє. Щодо особливостей неформальної освіти. Шведський вчений Г. Блід стверджує, що неформальна освіта має глибше історичне коріння ніж формальна. Нині система неформальної освіти у розвинених країнах посідає один щабель з формальною, а подекуди й вищий, оскільки саме тут людина знаходить оптимальні умови для особистісного і професійного розвитку. Монополія формальних навчальних структур вже не має такої сили й без неформальної освіти вона буде неповною, не зможе забезпечити гарантовану якість освітніх ресурсів. Це можна пояснити постійними змінами на ринку праці, що передбачають постійне оновлення професійних компетентностей через зміни у професійній діяльності. Саме тому вважаємо акцент, зроблений у рецензованому дослідженні, на неформальну освіту не тільки доцільний, але надзвичайно посилює його актуальність.

По-четверте. Чому ця проблема є такою важливою для нашої держави?

Соціально-економічні зміни, що відбуваються нині в Україні, зумовлюють посилення ролі освіти дорослих як провідного чинника соціального та економічного прогресу. Одним із чинників, що активно впливають на поширення неформальної освіти в Україні, є формування нового типу замовлення, нових вимог до результатів навчання, освіти, розвитку особистості. Постає необхідність кардинального перегляду традиційних підходів до навчання дорослих, а отже виникає потреба у спеціальній підготовці педагогічного персоналу для сфери освіти дорослих. Йдеться як про теоретико-методологічний, законодавчий, так і технологічний рівні такої підготовки, спрямованої на формування і розвиток професійної компетентності андрагогів. Високо оцінюючи здобутки вітчизняних науковців й педагогів-практиків у галузі освіти дорослих, зауважимо, що проблема підготовки педагогічного персоналу для роботи з дорослими в Україні ще не стала предметом окремого наукового вивчення. У вищих закладах освіти професійна підготовка педагогів-

андрагогів системно не здійснюється, у закладах післядипломної педагогічної освіти освітні програми з розвитку андрагогічної компетентності не набули поширення.

Отже ми повністю поділяємо думку дисертантки про те, що забезпечити неформальну освіту дорослих досвідченими професіоналами відповідно до соціально-економічних умов інформаційного суспільства, можливо шляхом розширення професійно-педагогічних вимог до підготовки майбутніх науково-педагогічних працівників у закладах вищої освіти.

Дослідниця обґрунтовує, що не зважаючи на зростий інтерес до проблем освіти дорослих, у вітчизняному освітньому полі бракує наукових розвідок, які б комплексно висвітлювали результати аналізу цієї надзвичайно важливої проблеми.

Зважаючи на вищевикладене, дослідження Самодумської Олени Львівни «Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх науково-педагогічних працівників до навчання дорослих в умовах неформальної освіти», є актуальним, затребуваним і своєчасним.

Не можна обійти увагою факт, що рецензована дисертація виконана межах науково-дослідної роботи Класичного приватного університету «Розвиток творчої особистості в історії та теорії педагогіки» (номер державної реєстрації 0114U006397), учасником якої є здобувач.

Щодо обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Аналіз тексту дисертації, автореферату та змісту публікацій О. Л. Самодумської дають змогу дійти висновку про наукову новизну, обґрунтованість і достовірність представлених результатів.

Грунтовне вивчення джерельної бази (понад 600 найменувань, з них 143 – іноземними мовами), яке здійснила здобувачка, дали змогу достатньо переконливо висвітлити соціально-економічну, соціокультурну, етичну, адаптаційну, просвітницьку роль неформальної освіти дорослих; розкрити андрагогічний, системний, синергетичний, культурологічний, аксіологічний, акмеологічний, особистісно-діяльнісний, компетентнісний, феноменологічний, сутнісний підходи досліджуваної проблеми та конкретизувати зміст і сутність понятійних конструктів «неформальна освіта дорослих», «навчання дорослих в умовах неформальної освіти», «провайдер неформальної освіти», «підготовка й готовність майбутніх науково-педагогічних працівників до навчання дорослих

в умовах неформальної освіти» виявити їх взаємозв'язки та взаємозумовленість, розкрити особливості поширення й використання в Україні.

Нам імпонує точка зору дослідниці, викладена у *провідній ідеї дослідження*, де підготовка науково-педагогічних працівників до навчання дорослих в неформальному середовищі представлена як органічна єдність загального, особливого та індивідуального.

Достовірність результатів не викликає сумнівів оскільки забезпечена комплексною дослідницькою методологією, обґрунтованістю вихідних позицій, оптимальною тривалістю дослідницької роботи. Безумовно сприяли цьому процесу активна апробація результатів дослідження на 27 міжнародних конференціях та інших заходах, які забезпечили представлення наукових досягнень автора.

Окрім того одержанню обґрунтованих результатів сприяло застосування триєдиного комплексу (теоретичні, емпіричні, математичної статистики) методів дослідження, серед яких найбільш продуктивними були аналіз, порівняння, узагальнення, екстраполяції; логічне моделювання структурно-логічних та змістових основ становлення та розвитку неформальної освіти дорослих для прогнозування її перспективних напрямів), а також анкетування, тестування, опитування, спостереження, самоспостереження, ранжирування, шкалування; педагогічний експеримент.

Конкретним науковим доробком дисертантки вважаємо представлення результатів сучасного стану та особливостей розвитку неформальної освіти дорослих, здійсненого з урахуванням сучасних наукових ідей, філософських, психологічних, педагогічних досліджень; простеження онтологічної ретроспективи світового й українського досвіду неформальної освіти дорослих; виявлення особливостей організації неформальної освіти дорослих у зарубіжних країнах та Україні. Окреме значення надаємо актуалізації досліджуваної проблеми на методологічному рівні, репрезентація якої відбулася через розроблення Концепції, моделі, організаційно-педагогічних умов підготовки майбутніх науково-педагогічних працівників до навчання дорослих в умовах неформальної освіти та конкретизована на практичному рівні у диверсифікованому методичному забезпеченні означеного процесу.

Слід наголосити, що рецензоване дослідження уможливорює відтворення цілісної картини щодо підготовки науково-педагогічних працівників до навчання дорослих, де неформальна освіта дорослих розглядається як вагома

складова системи освіти впродовж життя. Це, з одного боку, створює передумови для подальших фундаментальних і прикладних досліджень з проблеми розвитку освіти дорослих та підготовки педагогічного персоналу для роботи з різними категоріями дорослих, а з іншого – стає підґрунтям для практичної модернізації освіти в Україні з урахуванням європейських та світових тенденцій цієї освітньої сфери. Дослідницькі результати важливі для концептуального вдосконалення законодавства неперервної освіти.

На практикоорієнтований зміст дисертації та її затребуваність свідчать довідки про впровадження у процес професійної підготовки майбутніх науково-педагогічних працівників національних університетів (Запорізького; Дніпровського; Класичного приватного університету), Університету імені Альфреда Нобеля, а також педагогічних університетів (Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова; Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка; Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії; Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини) та Комунального закладу Сумський інститут післядипломної педагогічної освіти.

Дисертацію О.Л. Самодумської написано на належному науковому рівні. Здобувачка володіє теорією проблеми і методами її дослідження. Позитивне враження справляє оформлення роботи, вміщені в ній рисунки і табличні матеріали.

Основні теоретичні положення дисертаційної роботи висвітлено у 67 публікації автора, з поміж яких 1 одноосібна монографія, 20 статей у наукових фахових виданнях України, 12 статей у зарубіжних виданнях та у виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз; 34 праці засвідчують апробацію та додатково відображають наукові результати дисертації. Наукові положення, висновки та рекомендації достатньо повно представлено в означених друкованих працях.

У мовностилістичному оформленні дисертації враховано особливості наукового стилю мовлення. Чітку логічну структурованість роботи забезпечують лаконічні висновки та узагальнення, систематизація матеріалу в таблицях, унаочнення у рисунках і схемах.

Щодо оцінювання змісту дисертації та її завершеності

Дисертація О.Л. Самодумської має чітку структуру, відзначається цілісністю та логічністю викладу наукового матеріалу, складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до розділів, загальних висновків, додатків та списку

використаних джерел. Логіка і послідовність викладу тексту праці відповідає вирішенню поставлених завдань дослідження.

Осмислення, вивчення та аналіз проблеми підготовки майбутніх науково-педагогічних працівників до навчання дорослих в умовах неформальної освіти було здійснено основі сукупності наукових підходів, провідними з яких стали системний, андрагогічний, акмеологічний, аксіологічний. Характер предмету дослідження обумовили особливості розроблення його теоретико-методологічних засад, які у дисертації Олени Львівни визначено на рівні філософської, загальнонаукової, конкретно-наукової методології і представлено у вступі дисертації.

У першому розділі дисертації висвітлено результати аналізу соціально-економічних передумов та стан описано сучасний неформальної освіти дорослих.

Дослідниця небезпідставно підкреслює, що з 2000-х рр. має місце активізації неформальної освіти дорослих в Україні на усіх рівнях соціально-економічних систем, зумовлена сукупністю передумов.

Не викликає заперечення висновки дисертантки, що саме неформальна освітня діяльність дорослої людини дає можливість реалізувати людський потенціал та відтворює презентацію його кінцевих й проміжних досягнень, відкриває можливості для адаптації дорослої людини до суспільних перетворень; створює можливості для особистісного і професійного розвитку. Нам імпонує твердження, що підвищення якості життя нерозривно пов'язане з розвитком освіти дорослих, й більш того, як підкреслює дослідниця, є обов'язковою умовою конкурентоспроможності країни в світовому розподілі праці, природа якої спирається на роль знань, інформації та технологій у суспільстві XXI століття.

Таку точку зору дисертантка ілюструє результатами узагальнення онтологічної ретроспективи досвіду неформальної освіти дорослих та поглиблює цей аналіз висвітлюючи особливості організації неформальної освіти дорослих у зарубіжжі та в Україні.

Методологічною основою для подальших дослідницьких розвідок став аналіз понятійно-термінологічних конструктів, що дозволив інтерпретувати сукупність базових понять і уможливив їх подальше коректне використання.

Дисертантка підкреслює, що розвиток неформальної освіти в Україні актуалізував потребу цілеспрямованої професійної підготовки викладацьких кадрів для цієї системи, що й спонукало дослідницю у *другому розділі*

дисертації обґрунтувати доцільність підготовки фахівців з навчання дорослих в умовах неформальної освіти.

До беззаперечно вагомих результатів теоретичного аналізу слід віднести створення трьохрівневої професіограми андрагога (професійна компетентність; професіоналізм діяльності; професійна (педагогічна/андрагогічна) майстерність), кожний з яких характеризує досягнуті результати. Водночас слід підкреслити, що представлений авторський продукт (професіограма) не існує сам по собі, він органічно вписаний у професійну діяльність майбутнього науково-педагогічного працівника, ураховує рівні кар'єрного зростання андрагога, що уможливило створення авторської моделі професіограми андрагога («професіографічний квадрант»).

У певному сенсі результативності означеного етапу сприяло вивчення стану дослідженості проблеми професійної підготовки майбутніх науково-педагогічних працівників до навчання дорослих. Погоджуємося з думкою О.Л. Самодумської, що здійснення якісної цілеспрямованої професійної підготовки майбутніх науково-педагогічних працівників до роботи з дорослими в Україні можуть забезпечити заклади та установи вищої освіти, які готують професіоналів другого (магістерського) рівня вищої освіти в галузі знань, але підкреслимо, що враховуючи зарубіжний досвід, перелік галузей знань може бути ширшим.

У *третьому розділі дисертації* здійснено три взаємопов'язані дослідницькі кроки. Спочатку дисертантка обґрунтовує Концепцію підготовки майбутніх науково-педагогічних працівників до навчання дорослих в умовах неформальної освіти, потім розкриває організаційно-педагогічні умови цієї підготовки і презентує Модель підготовки в умовах неформальної освіти.

Безперечним здобутком О.Л. Самодумської є представлення моделі як багатокомпонентного конструкту, основу якого складають чотири взаємопов'язані модулі (проектувальний, методологічний, змістово-методичний, результативно-прогностичний).

Здобувачка обґрунтовує, що готовність майбутніх науково-педагогічних працівників до навчання дорослих в умовах неформальної освіти є соціально-педагогічним феноменом і результатом професійної підготовки з педагогічно керованою взаємодією викладачів і магістрантів. Окрім того авторка розкриває особливість цієї готовності, яка полягає у спроможності працювати з різними з різними категоріями дорослих в умовах неформальної освіти.

У *четвертому розділі дисертації* заслуговує на увагу висвітлення складових змісту методичного забезпечення підготовки майбутніх науково-педагогічних працівників до неформального навчання дорослих під час навчання в магістратурі за спеціалізацією «Педагогіка вищої школи».

З метою реалізації окресленого завдання було здійснено узагальнення й систематизацію знань, необхідних у межах внутрішньої інфраструктури неформальної освіти дорослих, виявлено їх сутнісні ознаки-характеристики.

У такий спосіб дослідницею було представлено вимоги нових видів і типів неформальних освітніх установ; особливостей діяльності провайдерів; різноманіття напрямів освітніх програм; свободи використання нових освітніх технологій; поширення впливу на різні сфери життєдіяльності дорослих й дотриманням визначених організаційно-педагогічних умов.

Авторкою з'ясовано, що саме диверсифікація змісту, форм і методів уможливорює задоволення освітніх потреб різних категорій дорослих учнів. Тоді як урахування особливостей їх навчання передбачає дотримання обов'язковості реалізації андрагогічного принципу, зокрема проведення попереднього діагностування цілей, мотивів конкретної категорії дорослих учнів; розробку й адаптацію варіативних освітніх програм або створення індивідуальних програм / траєкторій навчання; забезпечення добровільного вибору програм і сприятливої психологічної.

Важливим аспектом, презентованим у розділі, який не можна залишити поза увагою, є узагальнення та систематизація особливостей діяльності *провайдерів* неформальної освіти дорослих, здійснені на підставі конкретних показників, а також розроблений педагогічний супровід позааудиторної роботи магістрантів.

У *п'ятому розділі* дисертанткою висвітлено результати експериментальної перевірки запропонованої моделі та дослідної програми щодо їх впливу на формування готовності майбутніх науково-педагогічних працівників до навчання дорослих в умовах неформальної освіти. З метою отримання достовірних даних дослідницею було розроблено адаптований діагностичний інструментарій, а саму процедуру педагогічного експерименту проведено в три етапи. За результатами перевірки було отримано підтвердження ефективності дослідної програми та доцільність її впровадження в процес професійної підготовки майбутніх науково-педагогічних працівників у магістратурі за спеціалізацією «Педагогіка вищої школи».

Рекомендації щодо використання результатів і висновків дисертації.

Дослідження має виражений практико орієнтований характер, про що свідчать представлені ідеї, конкретні положення, результати та висновки дослідження, які можуть бути використані на теренах вітчизняного освітнього поля при підготовці закону України Про освіту дорослих і Національної стратегії освіти впродовж життя; створенні Концепції центрів освіти дорослих; організації діяльності університетів третього віку, відкритих онлайн платформ, професійних та соціально-орієнтованих навчальних курсів для різних категорій дорослого населення. Матеріали дисертації можуть бути також корисними для розроблення лекційних курсів, спецкурсів і семінарських занять, практикумів та спецпрактикумів з педагогіки у закладах вищої освіти, доповнення змісту навчальних дисциплін «Педагогіка та історія педагогіки», «Педагогіка вищої школи», «Моделювання освітньої та професійної підготовки фахівця». Безумовну практичну цінність рецензованого дослідження становлять

розроблені й упроваджені авторський спецкурс та спеціальна програма з позааудиторної роботи, а також дослідницькі проекти, авторська методика, тренінги та ін., а також у процесі організації діяльності кафедр, факультетів, позаформальних установ і закладів освіти, які здійснюють підготовку фахівців для роботи з дорослими.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації

Загалом позитивно оцінюючи наукове і практичне значення отриманих дисертанткою результатів, слід відмітити деякі дискусійні положення, а також висловити окремі побажання:

1. У Розділі 1, п. 1. 3 здобувачкою визначено пріоритетні тенденції розвитку неформальної освіти дорослих в Україні. На жаль, у змісті дисертації не представлено конкретні алгоритми і технології вивчення освітніх запитів корпоративного сектору, фінансового залучення державного, комунального, приватного секторів до підтримки й розвитку неформальної освіти дорослих тощо.

2. На нашу думку, заявлений аналіз організації неформальної освіти дорослих у зарубіжжі здійснено достатньо побіжно, тоді як у розвинених країнах неформальна освіта має дуже давні традиції, давно перетворилася у впливову й самостійну ланку національної системи освіти й за прогнозами через певний час може посісти домінуючу позицію у системі освіти дорослих. Доцільно було значно поглибити висвітлення зарубіжного досвіду з двох позицій – як складової системи освіти впродовж життя, так і підготовки педагогічного персоналу для роботи з дорослими, зокрема і у неформальному секторі.

3. Зміст Р. 1 є надзвичайно цікавим. Водночас, на нашу думку, дещо порушено логіку викладу, що призвело до певної розпорошеності думки. Оскільки на сьогодні у системі освіти дорослих не існує усталених визначень багатьох базових понять, зокрема й неформальної освіти дорослих, доцільно було спочатку зробити аналіз поняттєво-термінологічного апарату із посиленням акцентом на неформальній освіті, представити бібліографічний аналіз проблеми, а вже потім з на основі принципу історизму прослідкувати перебіг розвитку неформальної освіти з урахуванням виявлених передумов.

4. У дисертації достатньо ретельно описано пріоритетні соціально-економічні умови, за яких розвивається неформальної освіта (глобалізація, інформатизація, інтернаціоналізація, швидка зміна ринку професій, демографічні зміни та ін.), притаманні багатьом державам. Водночас, доведеним є факт, що в Україні існує низка додаткових чинників (зниження статусу

багатьох інтелектуальних професій, масове безробіття, зубожіння населення, необхідність навчання, перенавчання, перепідготовки внутрішньо переміщених осіб, воїнів – учасників АТО, військовослужбовців звільнених у запас, масова міграція за кордон працездатного населення), які саме вирізняють і посилюють роль цього освітнього напрямку в українському суспільстві. На нашу думку варто було би зробити акцент на цих чинниках, що поглибило би актуальність дослідницької пропозиції.

5. Вважаємо, що логічним доповненням висновків стосовно порівняльного аналізу ключових компетентностей в процесі навчання впродовж життя (с. 225-226), окрім уточнення загальних професійних компетентностей майбутніх науково-педагогічних працівників, доцільно було би схарактеризувати ті з них, які найбільш успішно і вдало реалізуються засобами неформальної освіти дорослих.

6. Виконаний дисертанткою аналіз найбільш поширених навчальних програм, спрямованих на задоволення освітніх потреб дорослих, які реалізують провайдери неформальної освіти (с. 92, с. 302-303), дав можливість згрупувати їх за певними пріоритетними напрямками: грамотність та базове навчання; професійне навчання; загальнокультурне навчання; громадянська освіта і навчання. На нашу думку, бажано було б у дослідній програмі педагогічного супроводу підготовки магістрантів більш детально розкрити особливості методичного забезпечення навчання дорослих за кожним із зазначених напрямків.

7. Є певні претензії до коректності цитування праць опонента. Зокрема, на с. 66 йдеться про «послідовність поняттєво-термінологічного ряду визначає місце неформальної освіти дорослих у загальній андрагогічній системі» (за Л. Лук'яною) – у монографії представлено послідовність аналізу понять, використовуваних саме у цій праці, що не відображає їх логіку і наступність в системі освіти дорослих; Рис. 1.2. (с.104) - «Місце неформальної освіти в системі освіти дорослих» (за Л. Лук'яною) взято слайд із презентації, який повною мірою не відображає думку автора.

Висловлені зауваження не знижують загального позитивного враження від дисертаційного дослідження і є приводом для наукової дискусії.

Ідентичність змісту автореферату й основних положень дисертації.
Структура, зміст, висновки, викладені в авторефераті, повністю відображають основні положення дисертації.

Висновок про відповідність дисертації вимогам «Порядку присудження наукових ступенів»

Аналіз дисертації, автореферату та опублікованих праць дає підстави для висновку про те, що дослідження Самодумської Олени Львівни «Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх науково-педагогічних працівників до навчання дорослих в умовах неформальної освіти» є завершеною, самостійно виконаною науковою працею, що має вагомe теоретичне й прикладне значення для розвитку педагогічної науки, заслуговує позитивної оцінки, відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами, внесеними згідно з постановами КМ за № 656 від 19.08.2015 р. та за № 1159 від 30.12.2015 р.), а її автор заслуговує присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти.

Офіційний опонент

Директор Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України,
доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України

Л.Б. Лук'янова

